

<https://doi.org/10.59546/18290744-2024.10-12-10>

ԼԻԼԻԹ ՖԱՆԱՐՋՅԱՆ
«Երզրաղլույս» ՓԲԸ,
տնօրենի խորհրդական, փաստաբան

LILIT FANARJYAN
“Yerqaghluys” CJSC,
Advisor to the Director, Advocate

ЛИЛИТ ФАНАРДЖЯН
ЗАО «ЕРГОРСВЕТ»,
Советник директора, адвокат

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՍՏԵՂԾ ԿԱՊԵՐԸ

SYSTEM CREATING CONNECTIONS, CONCEPT AND STRUCTURE OF THE LEGAL SYSTEM

СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЕ СВЯЗИ, КОНЦЕПЦИЯ И СТРУКТУРА ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Ներածություն

Իրավական համակարգը հասարակական կյանքի կարևորագույն բաղադրիչներից մեկն է, որը ձևավորվում և զարգանում է սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային տարբեր գործոնների ազդեցությամբ: Այն կազմված է մի շարք փոխկապակցված տարրերից, որոնք գործում են որպես ամբողջություն՝ ապահովելով իրավունքի կարգավորման և հասարակական հարաբերությունների կազմակերպման գործառույթները: Իրավական համակարգը ոչ միայն ներառում է դրական իրավունքը և դրա կիրառման մեխանիզմները, այլև արտացոլում է հասարակության մեջ առկա բացասական երևույթները, ինչպես նաև իր փոխազդեցությունն արտաքին միջավայրի հետ:

Իրավական համակարգը մշտապես դինամիկ է, ենթարկվում է փոփոխությունների, որոնք պայմանավորված են թե ներքին հարաբերությունների, թե արտաքին միջավայրի ազդեցությամբ: Անցումային ժամանակաշրջաններում համակարգը հատկապես դինամիկ կերպով արձագանքում է նոր սոցիալական և քաղաքական պահանջներին, որտեղ դրա բաղադրիչների միջև կապերն ու փոխազդեցությունը կարող են հանգեցնել համակարգի փոփոխությունների: Այս հոդվածում քննարկվում է իրավական համակարգի կառուցվածքի բարդությունը, դրա աշխատանքը և արտաքին միջավայրի հետ փոխհարաբերությունների դերը, ինչպես նաև այն, որ իրավական համակարգը չի կարող արդյունավետ գործել առանց սերտ փոխազդեցությունների բոլոր իր բաղադրիչների միջև:

Հիմնական հետազոտություն

Իրավական համակարգի դինամիկ զարգացումը և դրա ազդեցությունը.

Օրենքը բարդ, բազմակառուցվածքային, համակարգային գոյացություն է, որն ունի բոլոր հիմնական հատկությունները, որոնք բնորոշ են ընդհանրապես համակարգերին: Օրենքի բոլոր համակարգային հատկանիշները ներկայացվում են դրա սկզբունքների, աղբյուրների, կառուցվածքային մասերի և իրավաբանական տերմինաբանության միջոցով, ինչը նպաստում է օրենքի ամբողջական ընկալմանը և կիրառմանը:

Այսպիսով, օրենքը ոչ միայն սահմանում է իրավական կանոններ, այլև ապահովում է համակարգի ներդաշնակությունը՝ գործելով որպես ոչ միայն առանձին իրավական նորմ, այլև որպես համակարգ, որը, ամրապնդելով օրենքը, ունի ընդհանրական ու համապարփակ մոտեցում՝ նպաստելով իրավական կարգի ստեղծմանը և պահպանմանը:

Անժխտելի է, որ «իրավական համակարգ» հասկացության կիրառումը պետք է լինի ամբողջ իրավական իրականությանը որպես մեկ օբյեկտ, համակարգված մոտեցման արդյունք: Մեր օրերում ազգային իրավական համակարգերի թիվը մոտ 200 է: Իրավական գրականության մեջ կան «իրավական համակարգ» հասկացության 10-ից մի փոքր ավելի սահմանումներ: Արտասահմանյան իրավագիտության մեջ (հատկապես անգլո-սաքսոնական) «իրավական համակարգ» տերմինը պատշաճ զարգացում չի ստացել, ինչպես իրավունքի այլ ընդհանուր տեսական կատեգորիաները: Այսպես, ամերիկյան իրավագիտության ներկայացուցիչ Վ. Վայդլիխը գրում է. «Իրավական համակարգ» տերմինն օգտագործվում է պարզապես տարբեր ժողովուրդների իրավական համակարգի պատմական, իրավական և էթնոմշակութային տարբերությունները բնութագրելու համար»: «Իրավական համակարգերի նույնականացումն առաջին հերթին պատմական նշանակություն ունի»¹:

Նկատի ունենալով իրավական համակարգի սահմանման հարցում կարծիքների բևեռականությունը՝ ուշադրություն դարձնենք այն փաստին, որ հեղինակներն առանձնացնում են իրավական համակարգի բաղադրիչների ամենատարբեր խմբերը, և դրանց ընտրության չափանիշները դեռևս չկան: Այս բացը բացասաբար է անդրադառնում համակարգի բաղադրիչ կազմի հստակության վրա, որն ավանդաբար չի նկարագրվում գիտական գրականության մեջ: Իրավական համակարգում միավորվեցին հասարակության իրավական ներկայացուցչությունները, նրա մշակույթը և հոգեբանությունը: Դրանով է բացատրվում իրավական համակարգում տարբեր իրավական երևույթների համադրման հնարավորությունը, այս կատեգորիայի բազմաչափ լինելը, ինչպես նաև համակարգի բաղադրիչները ճանաչելու և դասակարգելու դժվարությունը: Ուստի կարելի է ասել, որ իրավական համակարգի կառուցվածքի բարդությունն այն պայմանավորող սոցիալական հարաբերությունների բարդության արտացոլումն է: Հեղինակներից շատերը (Ն. Ի. Մատուզով, Ա. Ֆ. Չերդանցև, Ն. Ա. Բոգդանովա, Ս. Յու. Մարոսկին և ուրիշներ) իրավական համակարգը ներկայացնում են որպես սինթետիկ հայեցակարգ, որն արտացոլում է հասարակության մեջ տեղի ունեցող իրավական երևույթների ողջ շրջանակը²:

Իրավական համակարգի նկատմամբ մոտեցումը՝ այն որպես «ամեն ինչ օրինական» որակելու միջոցով, կարող է գերիշխող ճանաչվել իրավական գիտության մեջ: Խորհրդային

¹ Weidlich W., Stability and Cyclicity in Law System. New York, 1995. P. 241.

² Տե՛ս, օրինակ՝ Матузов Н.И., Правовая система развитого социализма // Советское государство и право. 1983. №1. С. 20; Богданова Н.А., Новые подходы к характеристике науки конституционного права на современном этапе // Актуальные проблемы юридической науки. Курск, 1998. С. 5-6; Судебная практика в советской правовой системе. М., 1975:

շրջանում, թերեւս, միայն Լ. Ս. Յավիչը դեմ է արտահայտվել բոլոր իրավական երևույթները, առանց բացառության, «իրավական համակարգ» հասկացության մեջ ներառելուն: Այն ամենը, ինչ գտնվում է օբյեկտի ներսում և սերտորեն կապված է դրա հետ, դրա տարրը չէ: Տարրը համակարգի անհրաժեշտ, ֆունկցիոնալ միավորն է: Իսկ համակարգի տարրերի անհրաժեշտ և բավարար հավաքածուն կոչվում է նրա կազմը: Իրավական բոլոր երևույթների առատությունից առավել նպատակահարմար է իրավական համակարգի տարրերին վերագրել այն, ինչ անհրաժեշտ է հասարակական կյանքի վրա իրավական ազդեցության արդյունավետ գործընթացի, իրավունքի սուբյեկտների գիտակցության և վարքագծի վրա նպատակային շահավետ ազդեցության համար: Իրավական համակարգում երևույթների ընտրության նման չափանիշը պայմանավորված է մի շարք գործոններով՝ քաղաքակիրթ իրավական համակարգի նպատակներով, նրա գենետիկ և ֆունկցիոնալ ասպեկտներով և վերջապես՝ իրավունքի բուն հայեցակարգով, որն արտահայտում է համամարդկային արժեքները: Անցումային շրջանում իրավական համակարգի տարրերը ճգնաժամ են ապրում իրենց կազմակերպչական, գործառական և այլ առումներով: Իրավական համակարգի յուրաքանչյուր տարր նման պայմաններում կլանում է բազմաթիվ բացասական հատկանիշներ՝ պայմանավորված համակարգային ճգնաժամով:

Իրավական համակարգի կառուցվածքը և բաղադրիչները.

Իրավական համակարգի տարրերի վիճակը բնութագրող բացասական երևույթները ներառում են իրավունքի բացերը, իրավական նիհիլիզմը, իրավունքի աղբյուրների բազմակարծությունն ու անհամապատասխանությունը և այլն: Վերլուծելով իրավական համակարգի կառուցվածքը՝ կարևոր է հաշվի առնել, որ հետազոտությունը պետք է ներառի ոչ միայն այն, թե ինչ տարրերից է բաղկացած համակարգը, այլև այն, թե ինչպես են դրա տարրերը փոխկապակցված: «Կառուցվածք» հասկացությունը նեղ իմաստով չի կարող ընկալվել որպես մի ամբողջություն կազմող տարրերի ամբողջություն: Համակարգի կառուցվածքը նաև նրա ֆունկցիոնալ բաղադրիչների միջև ուղիղ և հետադարձ կապերի ամբողջությունն է: Իրավական համակարգի վերաբերյալ գրականության մեջ համակարգի բաղադրիչների միջև կապերը դեռևս ուսումնասիրված չեն: «Կառուցվածք» հասկացությունը սերտորեն կապված է «համակարգ» հասկացության հետ, սակայն դրանց միջև կա տարբերություն՝ կառուցվածքը, այսպես ասած, «ներկայացնում է» համակարգը, կազմում է այն, արտահայտում է համակարգի տարրերի գոյության և կապի եղանակը, «կառուցվածք» հասկացությունն այսպիսով օգնում է բացահայտելու նյութի ավելի խորը բովանդակությունը: Այն թույլ է տալիս հասկանալ, թե ինչու է համակարգի որակը որպես ամբողջություն տարբերվում դրա բաղկացուցիչ տարրերի որակների հանրագումարից: Կառույցի էական առանձնահատկությունը նրա ամբողջական բնույթն է: Իրավական համակարգի կառուցվածքն ուսումնասիրելիս հետազոտողը ստիպված է կենտրոնանալ հասարակության իրավական ոլորտի կառուցվածքի վրա: Հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ իրավական համակարգի կառուցվածքը հանրային կյանքի իրավական ոլորտի փաստացի գոյություն ունեցող կառուցվածքի որոշակի մասն է: Իրավական համակարգը գործում է որպես օրենք կամ դրա առանձին մաս: Օրենքի կառուցվածքը հավասարապես արտահայտում է կայունությունն և դրա զարգացումը: Այս մոտեցմամբ Իրավական համակարգի կառուցվածքը թույլ է տալիս ստանալ ոչ միայն ստատիկ, այլև դինամիկ օբյեկտ: Կառուցվածքն իրավական համակարգի հիմնական կայունացնող գործոնն է, որը թույլ է տալիս պահպանել դրական փորձն՝ իր նպատակներին հասնելու համար: Մյուս կողմից, կառուցվածքը, ցույց տալով տարրերի փոխազդեցությունը իրենց և արտաքին միջավայրի միջև, պատասխանում է այն հարցին, թե ինչ պայմաններում որակապես սահմանված իրավական համակարգը կփո-

խարհնվի մյուսով: Շատ հեղինակներ նշում են սերտ հարաբերություններ օբյեկտի կառուցվածքի և որակի միջև: Կառուցվածքի էական փոփոխությունն, անշուշտ, կրեթի իրավական համակարգի որակի փոփոխություն, դրա անցում որակական այլ վիճակի: Դա պայմանավորված է նրանով, որ համակարգի կառուցվածքում տարրերի միջև կապի մեկ տիպիկ եղանակը փոխարինվում է մյուսով: Ուստի օբյեկտի կառուցվածքային բնույթի ճանաչումը նրա ինքնաշարժման աղբյուրը հասկանալու պայմաններից մեկն է: Ավանդաբար իրավական գրականությունը չի տարբերում համակարգերի տարրերն ու բաղադրիչները: Այնուամենայնիվ, դրանք նույնական կատեգորիաներ չեն: Փիլիսոփայական գրականության տարրերը կոչվում են համակարգի այնպիսի բաղադրիչներ, որոնք ներկայացնում են դրա բաժանման սահմանը: Ըստ Վ.Գ. Աֆանասև, տարրը հենց այս որակի անբաժանելի, վերջին կրողն է: Համակարգի բաղադրիչները պետք է տարբերվեն համակարգի մասերից: Ցանկացած կամայականորեն ընտրված տարրերի խումբ կարող է լինել համակարգի մաս: Բաղադրիչը (տարրը, ենթահամակարգը) համակարգում ունի որոշակի նպատակ՝ կատարելով որոշակի գործառնություններ այլ բաղադրիչների նկատմամբ և, հետևաբար, սերտորեն կապված է դրանց հետ: Հետևաբար, երբ որևէ բաղադրիչ դուրս է մնում իրավական համակարգի կազմից կամ դրա արմատական փոփոխությունից հետո, առաջանում է որակապես նոր համակարգ: Համակարգի «վիճակը» կարելի է համարել հատկանիշ, այսինքն՝ նրա անփոխարինելի մասը: Ըստ Ս. Ս. Ալեքսեևի՝ իրավունքի սկզբունքները չեն կարող առանձնացվել որպես իրավական համակարգի անկախ տարր³: Դժվար է համաձայնել Յու. Ա. Տիխոմիրովի հետ, ով ողնաշարային կապերն անվանում է իրավական համակարգի անկախ տարր⁴: Ելնելով կառուցվածքի ըմբռնումից՝ որպես այն կազմող բաղադրիչների փոխազդեցության միջոց, կարող ենք եզրակացնել, որ կապերը հենց կառուցվածքն են, այլ ոչ թե նրա առանձին տարրը:

Իրավական համակարգի բաղադրիչ կազմը որոշելիս անհրաժեշտ է առնվազն մի քանի հանգամանք հաշվի առնել՝ նախ, այն փաստը, որ իրավական համակարգը ներառում է բոլոր այն իրավական երևույթները, որոնք անհրաժեշտ և բավարար ֆունկցիոնալ միավորներ են, որոնք նախատեսված են հասարակական կյանքի վրա իրավական ազդեցության համար և կազմում են դրա ուղղակի բովանդակությունը: Երկրորդ, իրավական համակարգն իր շրջանակում ներառում է ձևավորման, համակարգման գործընթացները, գաղափարական հիմնավորումը և օրենքի կիրառումը: Ի վերջո, կարևոր է հաշվի առնել տարբերությունը իրավական համակարգի բաղադրիչների և տարրերի միջև: Իրավական համակարգի անկախ բաղադրիչներն են՝ ա) դրական իրավունք, բ) իրավունքի ձևավորում, գ) իրավունքի իրականացում, դ) իրավագիտակցություն: Իրավական պրակտիկան, ըստ ռուս իրավագետների, պետք է հասկանալ որպես հասարակական գործունեություն՝ հիմնված հասարակության մտավոր հոգևոր հիմքի վրա⁵: Հետևաբար, իրավական պրակտիկան ներառում է բոլոր գործողությունների համար օրենքի վերարտադրում:

Իրավական համակարգի ներքին և արտաքին միջավայրի հետ կապերը.

Օրինական ցանկացած հասարակության համակարգ ակտիվորեն փոխազդում է արտաքին միջազգային իրավական համակարգի հետ: Ազգային իրավական համակարգում փոխգործակցության և փոխներթափանցման արդյունքում ձևավորվում են համեմատաբար

³ Алексеев С.С., Общая теория права. М., 1981. Т. 1. С. 98.

⁴ Тихомиров Ю.А., Правовая система развитого социалистического общества // Советское государство и право. 1979. №7. С. 33.

⁵ Леушин В.И., Юридическая практика в системе социалистических общественных отношений. Красноярск, 1987. С. 192.

անկախ իրավական զանգվածներ: Որպես իրավական ենթահամակարգ կարող է ճանաչվել որոշակի երկրի տարածքում գործող միջազգային իրավական նորմերի ամբողջությունը: Հասարակության իրավական համակարգի բազմաթիվ ենթահամակարգերի բացահայտումից բացի, հնարավոր է դասակարգել դրա տարրերը: Այնուամենայնիվ, հնարավոր չէ տալ այս տարրական միավորների սպառիչ ցուցակը: Միևնույն ժամանակ, չի կարելի անտեսել այն փաստը, որ անցումային ժամանակաշրջաններում իրավական համակարգի տարբեր բաղադրիչներ կորցնում են իրենց հնացած տարրերը՝ ինտեգրվելով նորերին և ենթարկվելով հետագա տարբերակման: Բացահայտելով իրավական համակարգի բաղադրիչ կազմը՝ անհրաժեշտ է սահմանել հարաբերակցությունը դրա և դրական իրավունքի միջև: Իրավաբանների մի մեծ խումբ մեկնաբանում է իրավական համակարգը իրավունքի լայն իմաստով: Ս.Ս. Ալեքսեևը կարծում է. «... որ օրենքը ընդունվում է իր հետ միասնության դրսևորումներով՝ իր իրավական իրականության «ուղեկցող» բաղադրիչներով»⁶: Այնուամենայնիվ, իրավունք հասկացությունը չի համապատասխանում իրավականի մյուս բոլոր բաղադրիչներին՝ իրավաձևավորում, իրավակիրառություն, իրավագիտակցություն:

Իրավական համակարգի կառուցվածքում ավելի խորը «ընկղմվելը» իր բաղադրիչ կազմի առումով հանգեցնում է իրավական համակարգի ասպեկտների բացահայտման անհրաժեշտությանը: Վ. Դ. Պերևալովը և Ա. Ա. Յուգովը ընդգծում են իրավական համակարգի հետևյալ ասպեկտները. առարկայական՝ ընդգծելով իրավական համակարգի համակարգ ձևավորող նյութական գործոնների իրավունքի սուբյեկտների կարգավիճակը՝ որպես ինտելեկտուալ և հոգեբանական, ընդգրկելով իրավական հասկացողություն և իրավական գիտակցություն (անհատական և հասարակական), նորմատիվ-կարգավորիչ (իրավական նորմեր, որոնք միասին կազմում են դրական իրավունք), կազմակերպչական և գործունեության, որն ընդգրկում է իրավաբանորեն ֆորմալացված կապերն ու հարաբերությունները, իրավունքի իրականացման ձևերը, մարդկանց օրինական վարքագծի տարբեր տեսակները, պետության և հասարակության օրինաստեղծ և իրավապահ գործունեությունը և, վերջապես, սոցիալական արտադրողական կողմը, որն արտացոլում է որոշակի սոցիալական. հասարակական կյանքի վրա իրավական ազդեցության արդյունքները⁷: Իրավական համակարգի ասպեկտների այս բնութագիրը, կարելի է համարել համապարփակ՝ որոշ պարզաբանումներով: Իրավունքի ձևավորման բազմազան գործընթացները ցուցադրելու համար կարելի է առանձնացնել իրավական համակարգի գենետիկական կողմը: Հեղինակները նշում են ստատիկ ասպեկտը որպես իրավական նորմերի մի շարք, առանձնացվում են տվյալ հասարակությանը բնորոշ սկզբունքները, ինստիտուտները և տեսակետները, ինչպես նաև իրավական համակարգի դինամիկայի, օրենսդրության, իրավունքի կիրառման, ներառյալ իրավահարաբերությունների առաջացումը, փոփոխությունը և դադարեցումը⁸: Այնուամենայնիվ, անցումային իրավական համակարգի երևույթը կասկածի տակ է դնում այս կայացած գաղափարները: Անցումային շրջանում իրավական համակարգի բոլոր բաղադրիչները չափազանց շարժունակ և փոփոխական են դինամիկ զարգացող արտաքին միջավայրի ազդեցության տակ: Նույնիսկ եթե իրավական համակարգի տարածական կառուցվածքը դիտարկենք այսպես կոչված ստատիկ, իսկ ժամանակային կառուցվածքը՝ «դինամիկ» առումով, ապա դինամիզմն ինքն իրեն բացահայտում է և՛ այնտեղ, և՛ այնտեղ: Իրավական տարածքն անցումային պայմաններում

⁶ Алексеев С.С., Право и правовая система // Правоведение. 1980. №1. С.32.

⁷ Перевалов В.Д., Югов А.А., Проблемы формирования правовой системы в свете Конституции РФ 1993 г. // Российский юридический журнал. 1998. №1. С. 9.

⁸ Правовая система социализма: Понятие, структура, социальные связи. Кн. 1. М., 1986. С. 39.

մշտական փոփոխության մեջ է: Գործող կարգավորող իրավական ակտերում կատարվում են բազմաթիվ, կրկնվող փոփոխություններ ու լրացումներ, փոխվում է օրինաստեղծ մարմինների իրավասությունը, անկայուն է նաև իրավակարգավորման առարկան: Այնուամենայնիվ, կայուն իրավական համակարգի առնչությամբ ստատիկ և դինամիկ ասպեկտների բաշխումը նույնպես խնդրահարույց է թվում: Իրավական համակարգը որպես ամբողջություն գործում է, որպես ոչ միայն իրավական համակարգ, այլև դրա յուրաքանչյուր բաղադրիչ: Իրավական համակարգում չեն կարող լինել ոչ ակտիվ բաղադրիչներ: Համակարգի համար ցանկացած մասերի անգործությունը կասեցնում է ամբողջ համակարգի աշխատանքը կամ նույնիսկ ոչնչացնում վերջինիս, քանի որ պարզ ամբողջականությունը պահպանելով՝ կորցնում է համակարգայինության որակը: Խոսքը ներկա իրավական համակարգի մասին է ոչ թե որպես այս պահին սառեցված բաղադրիչների համակարգի, այլ որպես դինամիկ համակարգի, որը գտնվում է մշտական զարգացման փուլում: Այդ իսկ պատճառով դինամիկայի մեջ արժե դիտարկել ինչպես ամբողջ իրավական համակարգը որպես ամբողջություն, այնպես էլ դրա յուրաքանչյուր բաղադրիչ առանձին-առանձին: Բաղադրիչների միացման մեթոդի միջոցով կառուցվածքի սահմանումը թույլ է տալիս ցանկացած համակարգում հաստատել ներքին ընդհանրություն, ինտեգրատիվ, ամբողջական, որակական բնութագրեր: Սերտ կապերի և հարաբերությունների շնորհիվ համակարգի բաղադրիչների ամբողջությունը վերածվում է համահունչ ամբողջության, որտեղ յուրաքանչյուր բաղադրիչ, ի վերջո, կապված է բոլոր մյուս բաղադրիչների հետ, և դրա հատկությունները հնարավոր չէ հասկանալ առանց այս կապը հաշվի առնելու: Համակարգ ձևավորող կապերը կարող են սահմանվել որպես մշտական, սերտ հարաբերություններ մեկ համակարգի բաղադրիչների և այս համակարգի և նրա արտաքին միջավայրի միջև, որոնք ապահովում են համակարգի ամբողջականության հատկությունը: Հնարավոր է համակարգի ներսում առկա բոլոր կապերը և արտաքին աշխարհի հետ բոլոր հարաբերությունները որպես համակարգ ձևավորող ճանաչել: Վ. Գ. Աֆանասիևը, Վ. Ն. Սադովսկին, Ա. Մ. Վասիլևը և մի շարք այլ հեղինակներ կարծում են, որ համակարգի միայն ներքին կապերն են համակարգ ձևավորող⁹: Նրանց կարծիքով՝ արտաքին կապերն ապահովում են միայն համակարգի հաղորդակցությունը արտաքին պայմանների հետ, էներգիայի և դրա գործարկման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության հոսքը համակարգ: Ս. Վ. Պոլենինան, ընդհակառակը, անվանում է միայն գենետիկ (արտաքին) կապերը որպես համակարգ ձևավորողներ, նրանց կողմից հասկանալով այն կապերը, որոնք առաջանում են իրավական համակարգի ձևավորման և արտաքին միջավայրի հետ դրա հետագա փոխազդեցության գործընթացում¹⁰: Երկու դիրքորոշումներն էլ միակողմանի են թվում, քանի որ համակարգի ձևավորման աղբյուրը տեսնում են կամ համակարգի ներսում, կամ արտաքին միջավայրում: Համակարգի ներսում բաղադրիչների փոխազդեցությունը առաջացնում է դրա ինտեգրացիոն հատկությունները, իսկ համակարգի փոխազդեցությունն արտաքին միջավայրի հետ՝ որպես ամբողջություն, ապահովում է համակարգի առանձին գոյությունը, գործունեությունը և զարգացումը: Ռ. Իերինգը գրել է, որ իրավունքն առանց դրա համակարգված կապի չի կարող ընկալվել, սակայն «համակարգը, ինչպես իրավունքի, այնպես էլ ցանկացած այլ առարկայի մեջ, չպետք է դրսից ներմուծվի դրա մեջ, այլ պետք է վերցվի հենց սուբյեկտից»¹¹: Չհամաձայնվելով այն փաստի հետ, որ առարկայի համակարգային բնույթը պայմանավորված չէ

⁹ Афанасьев В.Г., Системность и общество... с. 122; Садовский В.Н., Основания общей теории систем. М., 1974. с. 84; Правовая система социализма. Кн. 1. М., 1986. с. 10.

¹⁰ Поленина С.В., Система советского законодательства // Советское государство и право. 1975. №11. С. 22.

¹¹ Иеринг Р., Дух римского права на различных ступенях его развития. СПб., 1875. С. 31.

արտաքին գործոններով, մենք նշում ենք համակարգի բաղադրիչների միջև ներքին կապերի ավելի մեծ կայունությունը՝ համակարգի բաղադրիչների միջև ներքին կապերն ավելի կարևոր են ինտեգրալ համակարգի գործարկման համար, քան համակարգի միացումները շրջակա օբյեկտների հետ, ինչը չի նվազեցնում ինչպես այդ, այնպես էլ այլ կապերի համակարգային նշանակությունը: Համակարգի ներքին կապերը միասին առաջացնում են իրավական համակարգի ինքնորոշումը նրա զարգացման յուրաքանչյուր կոնկրետ ժամանակահատվածում:

Իրավական համակարգի ընդհանուր կառուցվածքը բաժանված է առանձին կառուցվածքային մակարդակների: Իրավական համակարգում յուրաքանչյուր բաղադրիչ դրսևորում է իր ֆունկցիոնալ հատկությունները ոչ միայն իր կառուցվածքի միջոցով, այլև փոխազդելով այլ մակարդակների բաղադրիչների հետ հարակից կառույցների միջոցով, համակարգի ողջ հիերարխիայի միջոցով: Իրավական ոլորտում ենթակայության ասպեկտները բազմազան են. դրանք հանգում են իրավական գործունեության սուբյեկտների ենթակայությանը, իրավունքի ճյուղերի հիերարխիային, նորմատիվ ակտերում իրավական նորմերի տեղաբաշխման հաջորդականությանը և այլն: Սուբորդինացիայի կապն ամրապնդում և ամրացնում է իրավական համակարգի բաղադրիչների շարունակական տարբերակումը: Համակարգի ցանկացած բաղադրիչ որոշվում է ոչ միայն նրա հետ անմիջականորեն կապված բաղադրիչներով, այլ նաև մյուսների հետ, որոնց հետ կապերն անուղղակի են, առաջին հայացքից՝ պատահական: Իրավական համակարգը, իրեն բնորոշ ներքին կապերի շարքի հետ միասին, ունի արտաքին կապերի մի շարք: Իրավական համակարգի արտաքին համակարգ ձևավորող հարաբերությունների ներքո կարելի է հասկանալ արտաքին միջավայրի հետ այնպիսի հարաբերություններ, որոնք նպաստում են իրավական համակարգի առաջացմանն ու զարգացմանը: Համակարգային տեսության տերմինաբանության համաձայն՝ իրավական համակարգը «բաց» համակարգ է, քանի որ այն որոշվում է արտաքին միջավայրով, կախված է դրանից և զարգանում է դրան զուգահեռ: Իրավական համակարգի գործունեությունը ենթադրում է ակտիվ փոխազդեցություն արտաքին միջավայրի հետ: Ուստի իրավական համակարգը ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է հասկանալ դրա տեղը, դերն ու նշանակությունը տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և մշակութային պայմանների ամբողջության մեջ: Ինչպես նշել է Վ. Ն. Կուդրյապցևը, «նյութի զարգացման տարբեր մակարդակների հետ կապված սոցիալական երևույթների պատճառահետևանքային փոխազդեցությունների ավելի ամբողջական վերլուծության համար պետք է անցնել բարդ սոցիալական համակարգերի վերլուծությանը: Իսկ հասարակական կյանքում բացասական երևույթները, այդ թվում՝ սոցիալական դեֆորմացիաները, ի վերջո բացատրվում են սոցիալական զարգացման ընդհանուր գործընթացներով, մարդկային կյանքի լայնածավալ փոփոխություններով»¹²:

Իրավական համակարգը կոչված է ազդելու հասարակական կյանքի վրա և ստիպված է հաշվի նստել իր պետության հետ: Ուստի իրավունքն ինքնին հասկանալի չէ, ինքնաբավ չէ: Իրավական համակարգն արտացոլում է սոցիալական զարգացման խորը տրամաբանությունը: Իրավական ոլորտում տեղի ունեցող գործընթացների վերլուծությունը մեթոդաբանորեն կապված է իրավական ոլորտում սոցիալական անհրաժեշտության կրող սոցիալական հարաբերությունների ամբողջության առանձնահատկությունների ուսումնասիրության հետ¹³: Այստեղից բխում է, որ իրավական համակարգի համակարգային բնույթը որոշվում է այդ սոցիալական երևույթի համակարգային բնույթի միջոցով: Արտաքին միջավայրը և խթանող, և

¹² Кудрявцев В.Н., Социальные деформации, М., 1992. с. 361.

¹³ Копейчиков В.В., О предмете юридической науки и науки общей теории государства и права // Актуальные проблемы теории государства и права. М., 1974. с. 41- 42.

ճնշող ազդեցություն ունի իրավական համակարգի վրա՝ և ամրապնդելով, և քայքայելով այն: Արտաքին միջավայրը կարող է արագացնել կամ դանդաղեցնել իրավական համակարգում գործընթացների ընթացքը, նրանց տալ տարբեր ձևեր ու հատկություններ կամ նույնիսկ ընդհանրապես կասեցնել դրանք: Եթե իրավական համակարգի արտաքին միջավայրում գործեն բավականաչափ կայուն սոցիալական գործոններ, ապա համակարգի վարքագիծը նույնպես երկար ժամանակ կայուն կմնա: Իրավական համակարգը, հետադարձ կապի միջոցով ակտիվորեն ազդելով արտաքին միջավայրի վրա, կարողանում է հարթեցնել իր համար վտանգավոր գործոնները՝ մեղմելով սոցիալական հակասությունները: Մյուս կողմից, նույնիսկ նոր պայմաններին ոչ պիտանի իրավական համակարգը կարող է որոշ ժամանակ գոյատևել՝ պայմանավորված զարգացման պահպանողական միտումների վերարտադրմամբ: Արտաքին համակարգ ձևավորող հարաբերությունների շնորհիվ իրավական համակարգի բաղադրիչները ստանում են որոշակի ընդհանուր գեներտիկ հիմք: Արտաքին միջավայրի բազմաթիվ գործոններ ձեռք են բերում օրինաստեղծի նշանակություն, քանի որ դրանցում է ծնվում և բացահայտվում ապագա իրավակարգավորման օբյեկտը: Իրավական համակարգը շատ ցավոտ է արձագանքում արտաքին միջավայրում սոցիալական նոր գործոնների ի հայտ գալուն, քանի որ իրավական համակարգը ոչ միայն ձևավորվում և զարգանում է արտաքին միջավայրի ազդեցության տակ, այլ, իր հերթին, կարգավորում և պաշտպանում է արտաքին միջավայրը: Հետադարձ կապը կառավարման հիմնական սկզբունքն է, որի դեպքում համակարգում տեղի ունեցող փոփոխությունների հակադարձ ազդեցությունն իրականացվում է դրանք առաջացնող պատճառների վրա: Իրավական համակարգն ինքնին հանդես է գալիս որպես հասարակական կյանքի համար որոշակի հետևանքներ առաջացնող գործոններից մեկը:

Արդյունավետ իրավական համակարգն ի վիճակի է ճնշող ազդեցություն ունենալ սոցիալական բացասական երևույթների վրա, խթանել ցանկալի հարաբերությունների առաջացումը և կայունացնել սոցիալական գործընթացները: Այս առումով իրավական համակարգն իրեն հարմարեցնում է միջավայրը: Բացի դրանից՝ համակարգը, ազդելով արտաքին միջավայրի վրա, ստանում է հետադարձ տեղեկատվություն այս ազդեցության արդյունքների վերաբերյալ: Իրավական համակարգի և արտաքին միջավայրի միջև ուղղակի և հետադարձ կապերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ անցումային շրջանում հասարակության բարեփոխման խնդիրը չի կարող հաջողությամբ լուծվել առանց վերափոխումների հասարակության բոլոր ոլորտներում: Իրավական համակարգի կառուցվածքը խիստ կարգավորված է, եթե բոլոր բաղադրիչները միմյանց հետ կապված են կոշտ կախվածությամբ, առկա է ենթահամակարգերի գործառույթների խիստ ենթակայություն, և ամբողջ համակարգը գործում է խիստ դետերմինիստական այգորիթմի համաձայն: Նման համակարգում իրավական ենթահամակարգերը վարքագծի մեջ ընտրություն չունեն, դրանց գործառույթները սահմանված են, և ցանկացած ինքնավարություն բացառված է: Իրավական համակարգի կապերն ու հարաբերությունները պետք է լինեն ոչ միայն կայուն, այլև նպատակահարմար, օպտիմալ: Քանի որ, եթե համակարգ ձևավորող կապերը թուլանան, իրավական համակարգը կկորցնի ամբողջականության որակը, ինչը հնարավորություն կտա դրա առանձին մասերը համարել անարդյունավետ և ամբողջից անկախ:

Իրավական համակարգի սահմանումը.

Անցումային պայմաններում իրավական համակարգի ամբողջականությունը միատարրից (միատարրից) վերածվում է տարասեռի (բազմազանի) և կորցնում նախկին կայունությունը: Սակայն, իրավական համակարգը նույնիսկ որոշակի անկազմակերպության պահերին կարողանում է հասնել իր նպատակին: Ելնելով վերը նկարագրվածից՝ կարող ենք տալ իրավական

համակարգի հետևյալ սահմանումը. **իրավական համակարգը իրավական երևույթների և գործընթացների (դրական իրավունք, իրավական ձևավորում, իրավունքի իրականացում, իրավական գիտակցություն) ինտեգրալ միասնություն է, որը ձևավորվում է որպես դրանց փոխկապակցման և փոխգործակցության արդյունքը և իրավական ազդեցություն է ապահովում հասարակական կյանքի վրա:** «Իրավական համակարգ» հասկացությունը վերաբերում է չափազանց լայն իրավական կատեգորիաների, որոնք ներառում են բազմաթիվ և բազմազան իրավական բաղադրիչներ: Այս հայեցակարգը մատնանշում է իրավունքի գոյության բավականին մեծ շերտեր, բայց չի ընդգրկում ողջ իրավական իրականությունը: Այս առումով անհրաժեշտ է տարբերակել իրավական համակարգի հայեցակարգը և հարակից այնպիսի կատեգորիաներ, ինչպիսիք են «իրավական կյանքը», «իրավական տարածքը», «իրավական դաշտը» և մի քանի այլ կատեգորիաներ, որոնք ակտիվորեն օգտագործվում են ժամանակակից կյանքում: «Իրավունքի համակարգ» և «իրավական համակարգ» հասկացությունների տարբերությունը իրավական իրականության ընդհանրացման տարբեր աստիճանի մեջ է¹⁴: Իրավական համակարգի մասշտաբով իրավունքի համակարգը գրավում է ենթահամակարգի դիրքն այնպիսի բաղադրիչի շրջանակում, ինչպիսին է դրական իրավունքը: Ս. Ս. Ալեքսեևը նշեց, որ «իրավական համակարգ» և «իրավական վերնաշենքեր» հասկացությունները հիմնականում համընկնում են, բայց այս կատեգորիաներից վերջինում ներառված են նաև ոչ գերիշխող իրավական գաղափարախոսությունը, իրավական գիտակցության բոլոր ձևերը¹⁵: Գոյություն ունի տեսակետ, որ իրավական համակարգը ստեղծված է իշխող դասակարգի կողմից բացառապես սեփական շահերը պաշտպանելու, իրենց կամքն արտահայտելու և ամրապնդելու նպատակով: Սակայն, թե իրավական համակարգը որպես ամբողջություն չի կարող սահմանափակվել միայն մեկ իշխող դասին համապատասխանող երևույթներով: Այս դեպքում այն կդառնա ոչ թե հասարակության իրավական համակարգը, այլ միայն իշխող դասակարգի իրավական համակարգը: Բայց անցումային հասարակության կառուցվածքում նման խավ չկա: Պետական կամքը, որը մասնակցում է իրավունքի ձևավորմանը, ոչ թե իշխող դասի «մաքուր կամքն» է, այլ այն կամքը, որը կուտակում է փոխզիջումային հարաբերություններ սոցիալական համայնքների կամքերի միջև: Ինչ վերաբերում է «իրավական համակարգի» և «իրավական վերնաշենքի» հասկացությունների փոխհարաբերությանը, դժվար է համաձայնվել այն հեղինակների հետ, ովքեր կարծում են, որ այս հասկացություններով նույնական է (Ա.Մ. Վասիլև, Վ.Ն. Կուդրյավցև, Լ.Վ. Տիանովա): Իրավական համակարգը չի ներառում իրավական ինստիտուտները, իրավական գիտությունը, որոնք տեղին են գտել «իրավական վերնաշենք» հասկացության շրջանակում: Իրավական վերնաշենքի կատեգորիան բնութագրում է իրավական երևույթների տեղի առնչությամբ, իսկ «իրավական համակարգ» հասկացությունը ծառայում է արտահայտելու իրավական իրականության, կազմակերպման, կառուցվածքի և գործառույթային կողմնորոշման համակարգային կապերը: Իրավական համակարգի հայեցակարգի օգտագործումը ենթադրում է իրավական իրականության ամբողջական, համակարգված ընկալում գենետիկ, ֆունկցիոնալ, նորմատիվ, իրավական և ինտելեկտուալ առումներով, ստատիկական և դինամիկայի մեջ: Իսկ իրավական վերնաշենքն արտացոլում է իրավական իրականությունն իր բոլոր, այդ թվում՝ ոչ համակարգային ու անկարգությունների դրսևորումներով: Բացի դրանից՝ իրավական համակարգի բաղադրիչների փոխազդեցությունը շատ ավելի ուժեղ է, ավելի կոշտ, ավելի որոշակի, քան իրավական վեր-

¹⁴ Տեն, М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева (М., 2000) նշված կատեգորիաներն օգտագործվում են որպես հոմանիշներ (С. 251-254):

¹⁵ Алексеев С.С., Пражо и правовая система // Правоведние, 1980, N1, с. 33.

նաշենքի բաղադրիչների միջև: Իրավաբանական գրականության մեջ հանդիպում է «իրավական կյանք» տերմինը: 19-րդ դարի գերմանացի իրավաբան Ռ. Իերինգը պնդում էր, որ «օրենքի կյանքը պայքար է, ժողովուրդների, պետական իշխանության, կալվածքների, անհատների պայքար ...: Օրենքի ողջ կյանքը, ընդհանրապես, մի ամբողջ անդադար պայքարի և աշխատանքի նույն տեսարանն է:

«Իրավական կյանք» տերմինը բավականին պայմանական է, քանի որ ոչ մի սուբյեկտի չի հաջողվում հատուկ իրավական կյանքով ապրել: Ի տարբերություն իրավական համակարգի, «իրավական կյանքը» ի վիճակի է ընդգրկել իրավունքի գոյության բոլոր ասպեկտները, հետևաբար, ծավալային առումով արտահայտում է ավելի լայն հասկացություն: Հաշվի առնելով վերոնշյալ հիմնավորված դրույթները՝ դժվար է համաձայնել, որ իրավական համակարգը չի կարող ներառել բացասական իրավական երևույթներ¹⁶: Նման պնդումը միայն մասամբ է ճիշտ: Իրավական համակարգի բաղադրիչներն այն բաղադրիչներն են, որոնք անհրաժեշտ և բավարար են իրավական գործողությունների համար՝ իրենց բոլոր բնորոշ հատկանիշներով՝ դրական և բացասական: «Իրավական համակարգ» հասկացությունն ընդգրկում է նաև բացասական իրավական երևույթները, եթե դրանք իրավական համակարգի գործառական միավորների անբաժանելի հատկանիշն են (սեփականությունը): Անկախ բացասական իրավական երևույթները, ինչպիսիք են հանցագործությունը, իրավախախտումները, հանցավոր կառույցները կազմում են իրավական կյանքի ոլորտը, քանի որ դրանք չեն կարող դիտարկվել որպես սոցիալական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ֆունկցիոնալ միջոցներ: Ցանկացած իրավական համակարգ, անկախ իր կատարելության աստիճանից, չի կարող պարունակել միայն կառուցողական, դրական, իդեալական սկզբունքներ, քանի որ այն արտահայտում է տարբեր միտումների, հակասությունների իրական գոյությունը (այդ թվում՝ իրավական համակարգի գոյության անցումային պայմաններին բնորոշ): Իրավական համակարգում, իր բաղադրիչների միջև ներդաշնակության նշանների հետ մեկտեղ, կան նաև անհամապատասխանության և անկազմակերպության պահեր: Իրավական համակարգը իր նպատակին համապատասխան պայմաններ է ստեղծում իրավական կյանքի քիչ թե շատ օպտիմալ ընթացքի համար՝ ապահովելով դրա կայունությունը, բացասական իրավական երևույթների տեղայնացումը և տեղահանումը: Հետևաբար, իրավական կյանքի հետ կապված իրավական համակարգը կազմակերպիչ դեր է կատարում: Իրավական կյանքի ներքին կազմակերպման տեսանկյունից մենք նշում ենք, որ այն չի կարող դասակարգվել որպես համակարգ, քանի որ ներառում է ինչպես անկարգություններ, այնպես էլ գործընթացներ, ինչպես նաև փոխադարձ համակարգային կապերից զուրկ բաղադրիչներ: «Իրավական կյանք» տերմինն իրավունք ունի գոյություն ունենալ որպես ամենալայն ընդհանուր տեսական կատեգորիա՝ ընդգրկելով իրավունքի գոյության ողջ ոլորտը: Դժվար է համաձայնել Ա. Մ. Վասիլևի և Վ. Ն. Կուդրյավցևի հետ, որոնք կարծում են, որ իրավական կարգավորման մեխանիզմի և իրավական համակարգի հասկացությունները ծավալով քիչ են տարբերվում, բայց ունեն միայն տարբեր նպատակներ¹⁷: Իրավական կարգավորման մեխանիզմի կատեգորիան կոչված է արտահայտելու սոցիալական հարաբերությունները օրենքով կարգավորելու գործընթացի ֆունկցիոնալ կողմը, մինչդեռ «իրավական համակարգը» արտահայտում է իր կառուցվածքային բաղադրիչների ամբողջականությունն ու փոխկապակցվածությունը միմյանց միջև և արտաքին միջավայրի հետ: «Հասարակական կյանքի իրավական հիմք» հասկացություն

¹⁶ Малько А.В., Политическая и правовая жизнь... с. 54.

¹⁷ Кудрявцев В.Н., Васильев А.М., Право... с. 12.

նր նույնպես կարծես թե ավելի նեղ է «հասարակության իրավական համակարգ» կատեգորիայի համեմատ: Երբ խոսքն ինչ-որ բանի իրավական հիմքի մասին է, մենք նկատի ունենք իրավունքի սկզբնական, հիմնական աղբյուրները, որոնց վրա կառուցված է հասարակական կյանքի այս ոլորտի իրավական կարգավորումը: Սա նշանակում է, որ հասարակական կյանքի իրավական հիմքն իրավական համակարգի այն հատվածներից մեկն է, որն անհամեմատելի է դրա հետ որպես ամբողջություն: Այսպիսով, իրավական համակարգը՝ որպես իրավական իրականության երևույթների առանձին համալիր, միանգամայն ինքնուրույն տեղ է զբաղեցնում համակարգային և ոչ համակարգային իրավական կազմավորումների շարքում: Իրավական համակարգի գոյության իրողությունը պայմանավորված է նրա հատուկ բաղադրիչ կազմի ամբողջականությամբ և համակարգ ձևավորող մի շարք գործոններով, ներառյալ իրավական համակարգի բաղադրիչների միջև կապերը միմյանց հետ, իսկ համակարգը որպես ամբողջություն արտաքինի հետ: Իրավական համակարգի հայեցակարգն արտահայտում է իրավական իրականության համակարգային բնույթի ամենաբարձր դրսևորումը:

Եզրակացություն - Հոդվածում ներկայացվում է իրավական համակարգի բարդությունն ու բազմակառուցվածությունը, որոնք, որպես ամբողջություն, իրենց մեջ ներառում են տարբեր տարրեր և ասպեկտներ: Իրավական համակարգը պետք է դիտարկվի որպես ամբողջական միավոր, որը ներառում է բոլոր անհրաժեշտ և բավարար բաղադրիչները հասարակության վրա իրավական ազդեցություն գործելու համար: Կառուցվածքն ու համակարգը փոխկապակցված են, և ցանկացած փոփոխություն, թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին, կարող է հանգեցնել համակարգի որակական փոփոխության:

Իրավական համակարգը դինամիկ գործընթաց է, որը գտնվում է մշտական զարգացման փուլում, կարևոր է այդ համակարգի բաղադրիչների փոխազդեցությունը՝ թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին միջավայրի հետ: Իրավական համակարգը չի կարող գործել արդյունավետ, եթե այն չի ապահովում սերտ փոխհարաբերություններ:

Իրավական համակարգը բազմաբնույթ գոյություն է, որը ձևավորվում է տարբեր հասարակական, պատմական, մշակութային, քաղաքական և իրավական գործոններով:

Իրավական համակարգում օրենքի դերը պետք է դիտարկվի իրավունքի և քաղաքականության փոխգործակցության համատեքստում, քանի որ այս երկու ոլորտները անբաժանելիորեն կապված են: Քաղաքականությունը ազդում է իրավունքի ձևավորման վրա՝ սահմանելով, թե ինչպիսի օրենքներ պետք է ընդունվեն, իսկ օրենքները սահմանափակում և ուղղորդում են քաղաքական գործընթացները՝ կանխելով իշխանության չարաշահումներ:

Իրավունքը և քաղաքականությունը պետք է համատեղ աշխատեն, որպեսզի օրենքները արտացոլեն քաղաքական արժեքները, սակայն միևնույն ժամանակ պահպանեն արդարությունը, մարդու իրավունքները և ժողովրդավարությունը:

Այսպիսով, օրենքը պետք է դինամիկ կերպով արձագանքի քաղաքական փոփոխություններին, ապահովելով իրավական կայունություն և քաղաքականության ու իրավունքի ներդաշնակություն:

Սա նշանակում է, որ իրավական համակարգը ոչ միայն պահանջում է ամբողջական տեսություն, այլ նաև պետք է ենթարկվի բազմատարր մոտեցումների:

Իրավական համակարգը բաղկացած է տարրերից, որոնք են դրական իրավունքը, իրավունքի ձևավորումը, իրավունքի կիրառությունը և իրավագիտակցությունը: Այս տարրերը փոխկապակցված են, իսկ դրանց հարաբերությունները որոշում են իրավական համակարգի անփոխարինելիությունը և արդյունավետությունը: Ուստի բաղադրիչները կարող են ենթարկել փոփոխությունների՝ համաձայն հասարակական պահանջների և դինամիկայի, ինչը

հատկապես նկատելի է անցումային շրջաններում:

Իրավական համակարգի փոփոխության անհրաժեշտությունը անցումային ժամանակներում.

Իրավական համակարգի կառուցվածքի փոփոխությունները պայմանավորված են թե՛ արտաքին միջավայրի հետ փոխազդեցությամբ, թե՛ ներքին տարրերի միջև փոխկապակցվածության փոփոխություններով: Այսինքն՝ համակարգի կառուցվածքային փոփոխությունները կապված են նաև դինամիկ զարգացումների հետ, որոնք արտահայտվում են իրավական նորմերի, օրենքների կիրառման և հասարակական վերակառուցումների միջոցով: Այն ներառում է թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին կապերի միասնություն: Ներքին կապերը ապահովում են համակարգի կայունությունը և ամբողջականությունը, մինչդեռ արտաքին կապերն ապահովում են համակարգի հարմարվողականությունը շրջակա միջավայրի հետ: Համակարգի գործառնական դաշտը ձևավորվում է այս փոխկապակցվածության արդյունքում:

Իրավական համակարգը մշտապես փոփոխվում է: Անցումային ժամանակաշրջաններում այն առավել դինամիկ է, քանի որ նոր որոշումները, օրենսդրական փոփոխությունները և իրավաբանական ձևավորումները մշտապես ներմուծվում են համակարգի մեջ: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է մշտապես գնահատել համակարգի կառուցվածքն ու բաղադրիչները՝ հետևելով իրավական նորարարություններին և փոփոխություններին:

Այս բոլոր նկատառումները համատեղ են ցույց տալիս, որ իրավական համակարգը ոչ միայն սոցիալական, այլ նաև բազմազան, տարբեր հարաբերությունների և կատեգորիաների սինթեզ է, որը ներառում է ինչպես նորագույն մարտահրավերները, այնպես էլ դասական համամասնությունները: Հետևաբար, իրավական համակարգը պետք է դիտարկվի որպես կյանքի ընթացքում փոփոխվող և զարգացող բարդ համակարգ, որտեղ յուրաքանչյուր տարր ներառում է որոշակի գործառույթ և կարևոր է համակարգի ընդհանուր գործառույթների համար:

Եզրակացություն

Իրավունքը բարդ, բազմակառուցվածքային համակարգային գոյացություն է, որն ունի բոլոր այն հատկությունները, որոնք բնորոշ են ընդհանրապես համակարգերին: Իրավունքի բոլոր համակարգային հատկանիշները երևում են դրա սկզբունքների, աղբյուրների, կառուցվածքային մասերի և իրավաբանական տերմինաբանության միջոցով, ինչը նպաստում է օրենքի ամբողջական ընկալմանը և կիրառմանը:

Իրավունքը ոչ միայն սահմանում է իրավական կանոններ, այլև ապահովում է համակարգի ներդաշնակությունը՝ գործելով որպես ոչ միայն առանձին իրավական նորմ, այլև որպես համակարգ, որը իրավունքի պահպանման ու զարգացման միջոցով ունի ընդհանրական և համապարփակ մոտեցում՝ նպաստելով իրավական կարգի ստեղծմանը և պահպանմանը:

Անվիճելի է, որ «իրավական համակարգ» հասկացության կիրառումը պետք է վերաբերի ամբողջ իրավական իրականությանը: Իրավական գրականության մեջ կան ավելի քան 10 տարբեր սահմանումներ «իրավական համակարգ» հասկացության համար: Հատկապես անգլո-սաքսոնական իրավագիտության մեջ այս տերմինը բավարար զարգացում չի ունեցել՝ համեմատած այլ տեսական կատեգորիաների հետ: Ամերիկացի իրավաբան Վ. Վալդլիխը նշում է, որ «իրավական համակարգ» տերմինը օգտագործվում է հիմնականում տարբեր ժողովուրդների իրավական համակարգերի պատմական, իրավաբանական ու մշակութային տարբերությունները բնութագրելու համար:

Իրավական համակարգի բաղադրիչների ընտրության չափանիշները դեռևս չեն հաս-

տատվել, ուստի իր կազմի հստակությունը հաճախ անվստահելի է մնում: Այնուամենայնիվ, այն ներառում է հասարակության իրավական ներկայացուցչությունները, մշակույթը և հոգեբանությունը՝ ամփոփելով տարբեր իրավական երևույթների համադրման հնարավորությունը:

Իրավական համակարգի կառուցվածքը, որպես նրա կայունության գործոն, կարևոր է ինչպես ստատիկ, այնպես էլ դինամիկ տեսակետից: Այն ապահովում է համակարգի կայունությունը և ներդաշնակությունը, բայց նաև արտացոլում է դրա զարգացման և փոփոխությունների հնարավորությունները՝ ելնելով հասարակական կյանքից և միջավայրի ազդեցությունից:

Այսպիսով, իրավական համակարգի ներքին և արտաքին կապերը անքակտելիորեն կապված են իր ամբողջականության ու զարգացման հետ՝ ապահովելով համակարգի գործունեություն ու գոյություն:

Անցումային պայմաններում իրավական համակարգը կորցնում է իր նախկին կայունությունը և միասնականությունը՝ վերածվելով ավելի բազմազան ու տարասեռ համակարգի, սակայն այն կարող է շարունակել իր գործառույթները, նույնիսկ եթե նկատվում է որոշակի անկազմակերպություն: Իրավական համակարգը ներառում է իրավական երևույթների և գործընթացների ինտեգրալ միասնություն՝ ձևավորված դրանց փոխկապակցման և փոխգործակցության արդյունքում: Այն ապահովում է հասարակական կյանքի վրա իրավական ազդեցություն:

«Իրավական համակարգ» հասկացությունը շատ լայն է, քանի որ ընդգրկում է բազմաթիվ իրավական բաղադրիչներ, բայց չի կարող ներառել ողջ իրավական իրականությունը: Սա նշանակում է, որ պետք է տարբերակել իրավական համակարգը և այնպիսի կատեգորիաներ, ինչպիսիք են «իրավական կյանքը», «իրավական տարածքը», «իրավական դաշտը» և այլ նմանատիպ հասկացություններ, որոնք օգտագործվում են ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ:

«Իրավական համակարգ» և «իրավական վերնաշերտ» հասկացությունները որոշ չափով համընկնում են, սակայն վերջինս ներառում է ոչ միայն գերիշխող իրավական գաղափարախոսությունները, այլև տարբեր իրավական գիտակցության ձևերը: Իհարկե, «իրավական համակարգը» չի կարող լինել միայն իշխող դասակարգի շահերի արտահայտություն՝ հատկապես անցումային հասարակության պայմաններում, որտեղ պետությունը փորձում է գտնել փոխզիջումներ տարբեր սոցիալական խմբերի միջև:

«Իրավական կյանք» հասկացությունը, որը, ըստ գերմանացի իրավաբան Ռ. Իերինգի, բաղկացած է տարբեր սոցիալական խմբերի ու անհատների միջև պայքարից, բայց դրա կիրառությունն ավելի լայն է և ընդգրկում է բոլոր իրավական երևույթները: Իրավական համակարգը, ի տարբերություն «իրավական կյանքի», վերաբերում է այն բոլոր բաղադրիչներին, որոնք ստեղծում են համակազմված և կառուցվածքային միավոր:

Այսպիսով, իրավական համակարգը պետք է դիտարկել որպես դինամիկ և մշտապես զարգացող գործընթաց, որտեղ բաղադրիչները փոխազդում են ոչ միայն ներսում, այլ նաև արտաքին միջավայրի հետ: Անցումային ժամանակներում այդ փոխազդեցությունը հատկապես կարևոր է, քանի որ համակարգի փոփոխություններն ու նորամուծությունները պարտադիր կերպով ազդում են իրավական կանոնների վրա:

Ուստի, իրավական համակարգը ոչ միայն սոցիալական հարաբերությունների կառավարման միջոց է, այլև այն ներառում է նորագույն մարտահրավերներ, որոնք պետք է դիտարկվեն որպես մշտապես փոփոխվող ու զարգացող մի ամբողջություն, որտեղ յուրաքանչյուր տարր կարևոր է համակարգի գործառույթների համար:

Ամփոփագիր: Հոդվածը կենտրոնանում է իրավական համակարգի կառուցվածքի բարդության և դրա դինամիկ բնույթի վրա: Այն նշում է, որ իրավական համակարգը բազմաբնույթ ու փոխկապակցված բաղադրիչներից է կազմված, որոնք ընդգրկում են դրական իրավունքը, իրավունքի ձևավորումը, կիրառումը և իրավագիտակցությունը: Այս բաղադրիչները համատեղ ձևավորում են համակարգ, որը պետք է դիտարկվի որպես ամբողջական միավոր՝ հասարակության վրա իրավական ազդեցություն գործելու համար:

Իրավական համակարգը համարվում է «բաց» համակարգ, քանի որ մշտապես փոխազդում է արտաքին միջավայրի հետ՝ սոցիալական, տնտեսական և մշակութային գործոններով: Արտաքին միջավայրը կարող է ունենալ ինչպես աջակցող, այնպես էլ ճնշող ազդեցություն իրավական համակարգի վրա, ինչը հանգեցնում է համակարգի դինամիկ զարգացմանը:

Նաև նշվում է, որ իրավական համակարգը չի կարող պարունակել միայն դրական, իդեալական սկզբունքներ՝ այն ներառում է նաև բացասական իրավական երևույթներ (օրինակ՝ հանցագործություն, իրավախախտումներ), որոնք համարվում են իրավական կյանքի մաս, սակայն չեն հանդիսանում իրավական կարգավորման միջոցներ: Իրավական համակարգը հարմարվում է փոփոխվող սոցիալական և քաղաքական պայմաններին, ուստի դրա կառուցվածքը ու բաղադրիչները մշտապես ենթարկվում են փոփոխությունների՝ նոր հասարակական պահանջներին համապատասխանելու համար:

Ընդհանուր առմամբ, իրավական համակարգը դիտարկվում է որպես փոփոխվող, զարգացող համակարգ, որտեղ յուրաքանչյուր բաղադրիչ կարևոր է ամբողջ համակարգի արդյունավետ աշխատանքի համար:

Annotation. The article focuses on the complexity of the structure of the legal system and its dynamic nature. It mentions that the legal system is composed of diverse and interconnected components, which include positive law, law formation, application and legal consciousness. Together, these components form a system that must be considered as a whole in order to exert a legal influence on society.

The legal system is considered an “open” system, as it constantly interacts with the external environment, including social, economic and cultural factors. The external environment can have both a supportive and a suppressive effect on the legal system, which leads to the dynamic development of the system.

It is also mentioned that the legal system cannot contain only positive, ideal principles: it also includes negative legal phenomena (for example, crime, violations), which are considered part of legal life, but are not means of legal regulation. The legal system adapts to changing social and political conditions, therefore its structure and components are constantly undergoing changes to meet new social requirements.

In general, the legal system is viewed as a changing, evolving system, where each component is important for the effective functioning of the entire system.

Аннотация. В статье акцентируется внимание на сложности структуры правовой системы и ее динамичном характере. В проведенном нами исследовании анализируется правовая система, состоящая из множества и взаимосвязанных компонентов, которые включают позитивное право, формирование права, его применение и судебную практику. Вместе эти компоненты образуют систему, которую необходимо рассматривать как единое целое, чтобы оказывать правовое воздействие на общество.

Правовая система считается «открытой» системой, поскольку она постоянно взаимодействует с социальными, экономическими и культурными факторами внешней среды. Внешняя среда может оказывать как поддерживающее, так и подавляющее влияние на правовую систему, что приводит к динамичному развитию системы.

Отмечается также, что правовая система не может содержать только положительные, идеальные принципы, она включает и отрицательные правовые явления (например, преступность, правонарушения), которые считаются частью правовой жизни, но не являются средством правового регулирования. Правовая система адаптируется к меняющимся социальным и политическим условиям, поэтому ее структура и компоненты постоянно меняются в соответствии с новыми запросами общества.

В целом правовая система рассматривается как меняющаяся, развивающаяся система, где каждый компонент важен для эффективного функционирования всей системы.

Բանալի բառեր – իրավունք, անցումային իրավունք, համակարգ, պեղություն, կառուցվածք, բաղադրիչ, իրավական կյանք, իրավական տարածք, հասարակություն, կառուցվածք:

Keywords: law, transitional law, system, state, structure, component, legal life, legal space, society, structure.

Ключевые слова: право, переходное право, система, государство, структура, составляющая, правовая жизнь, правовое пространство, общество, структура.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Weidlich W., Stability and Cyclicity in Law System. New York, 1995. P. 241.
2. Алексеев С.С. ,Право и правовая система // Правоведение. 1980. N1. С.32.
3. Алексеев С.С., Пражо и правовая система // Правоведение. 1980. N1. С. 33
4. Алексеев С.С., Общая теория права. М., 1981. Т. 1. С 98.
5. Афанасьев В.Г., Системность и общество... С. 122; Садовский В.Н., Основания общей теории систем. М., 1974. С. 84; Правовая система социализма. Кн. 1. М., 1986. С. 10.
6. Иеринг Р., Дух римского права на различных ступенях его развития. СПб., 1875. С. 31.
7. Копейчиков В.В., О предмете юридической науки и науки общей теории государства и права // Актуальные проблемы теории государства и права. М., 1974. С. 41- 42
8. Кудрявцев В.Н., Социальные деформации. М., 1992. С. 361
9. Кудрявцев В.Н., Васильев А.М., Право... С. 12.
10. Леушин В.И., Юридическая практика в системе социалистических общественных отношений. Красноярск, 1987. С. 192.
11. Малько А.В., Политическая и правовая жизнь... С.54.
12. Перевалов В.Д., Югов А.А., Проблемы формирования правовой системы в свете Конституции РФ 1993 г. // Российский юридический журнал. 1998. №1. С. 9.
13. Поленина С.В., Система советского законодательства // Советское государство и право. 1975. №11. С. 22.
14. Правовая система социализма: Понятие, структура, социальные связи. Кн. 1. М., 1986. С. 39
15. Тихомиров Ю.А., Правовая система развитого социалистического общества // Советское государство и право. 1979. №7. С. 33.
16. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева (М., 2000) նշված կատեգորիաները օգտագործվում են որպես հոմանիշներ (С. 251-254).
17. Матузов Н.И., Правовая система развитого социализма // Советское государство и право. 1983. №1. С. 20; Богданова Н.А., Новые подходы к характеристике науки конституционного права на современном этапе // Актуальные проблемы юридической науки. Курск, 1998. С. 5-6; Судебная практика в советской правовой системе. М., 1975.

Ֆանարջյան Լ. - «Երբաղույս» ՓԲԸ, տնօրենի խորհրդական, փաստաբան, էլիաստե՝ fanarjyanlilit@gmail.com:
Ներկայացվել է խմբագրություն 11.12.2024 թ., տրվել է գրախոսության 11.12.2024 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Սաֆարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 20.01.2025 թ.: